

РЕЛІГІЙНА КУЛЬТУРА У ЖИТТІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглядаються питання формування релігійної культури у сучасному українському суспільстві, обґрунтовується необхідність вироблення культури діалогу у міжконфесійних відносинах.

Вступ

Істотні зміни в характері релігійної свідомості та релігійної сфери в цілому проявляються в інтенсивному зростанні кількості релігійних організацій та громад, у зростанні кількості осіб, які є віруючими, або прихильно ставляться до релігії, та загальне відчуття збільшення ролі релігії та її інститутів у суспільному житті, чому безсумнівно сприяв відмічений факт, що боротьба за право на релігійну свободу була важливою складовою боротьби за демократичні зміни загалом. Крім того, входження України до світового економічного та культурного простору визначило можливість впливу загальносвітових тенденцій у розвитку релігійної свідомості в перехідну епоху від модерну до постмодерну.

Релігійна сфера України на сьогоднішньому етапі як складна система взаємодії канонічно й організаційно структурованих суб'єктів, об'єднаних за світоглядними ознаками, вмонтована до загальної структури системи суспільного життя і розвивається під впливом соціально-економічних та політичних процесів перехідного періоду. Статус релігійної сфери як складової сучасного суспільного життя та її відкритий характер як системи визначає взаємодію універсальних загальнодержавних та специфічних регіональних особливостей її функціонування. У процесі такої взаємодії в одних випадках формується система гармонійного співіснування різних конфесій на основі взаємозбагачення, а в інших – складаються відносини відчуження у релігійному середовищі, зростає конфліктність суспільного розвитку. Це робить актуальним розробку питань, пов'язаних з пошуками шляхів дієвого запобігання суспільним конфліктам, у тому числі на релігійному ґрунті.

Аналіз досліджень і публікацій

Суспільне значення пошуків дієвих моделей міжконфесійних відносин взагалі і в Україні зокрема, зумовило появу значної кількості робіт, у яких так чи інакше ставилися питання їх гармонізації, формування релігійної культури населення, гуманного громадянського суспільства [1-16]. Але складність цих проблем, альтернативність існуючих точок зору на способи її вирішення вимагає подальших досліджень, пов'язаних, зокрема, із співвідношенням таких понять, як "релігійна культура" та "культура релігії", а також вивченням ролі сучасних релігійнознавчих знань у виробленні культури міжконфесійного діалогу.

Постановка завдання

Оскільки релігійна сфера є складовою частиною сучасного суспільного життя, є необхідність доповнити дослідження у зазначеному напрямку аналізом соціально-філософських аспектів релігійної культури в умовах збереження міжконфесійної напруженості. Тому метою статті є

аналіз питань формування релігійної культури у сучасному українському суспільстві для поглиблення культури діалогу у міжконфесійних відносинах.

Основна частина

Соціально-економічні та політичні зміни в сучасному українському суспільстві супроводжуються відновленням діяльності релігійних організацій у функції соціального інституту, включенням його в активне громадсько-політичне життя [2;5]. Сьогодні релігія виступає у ролі соціального інституту, що має свої організаційні форми та внутрішній зміст, тобто, у ролі своєрідного суб'єкта соціальних та правових відносин, які при своєму надсуб'єктивному значенні зорієнтовані у тому числі і на встановлення ефективних соціально-комунікативних зв'язків. Це визначається специфікою духовної влади церкви, яка випливає з її дуалістичної природи як "симбіологічного модусу релігійних і суспільних відносин" [2, с.21-29]. Саме тому між релігією, суспільством та правом об'єктивно існує певне поле функціональної взаємодії, яке визначається взаємозалежністю компонентів релігійних і правових відносин, що впливає на формування культури релігії у суспільстві як складової частини загальної суспільної культури. Релігія в цьому аспекті може розумітися як відшліфована часом соціальна технологія консолідації соціуму, здатна пом'якшувати та нейтралізувати розбіжності суспільного розвитку, як важлива соціально-регулятивна функція. Однак у "сучасних умовах" можливості реалізації залежать від того, наскільки релігійні інститути можуть адаптувати традиційні цінності, настанови, вписуючи їх у сучасний соціальний контекст" [5, с.122].

Релігійність в Україні загалом не має ортодоксального характеру, хоча релігійна самоідентифікація є цілком традиційною і важливість релігії як чинника ідентифікації зростає. Наприклад, православна орієнтованих осіб виявляється більше, ніж тих, хто реально сповідує релігію (що менш характерне для греко-католиків) за рахунок індиферентних до віри та атеїстів; для двох третин православних не має істотного значення церковна юрисдикція; а майже половина православних пов'язували належність до УПЦ МП та КП з власною національною приналежністю. Констатується також кореляція між рівнем релігійності й соціально-демографічними характеристиками [6, с.83–98].

Пояснення цього явища неможливістю знайти в традиційних церквах відповідей на свої духовні запити слід вважати недостатнім. Ряд дослідників, оцінюючи зазначену ситуацію, більш вірогідним вбачає поширення "нової" еклектичної релігійності, яка не сприймає жорстких інституційних рамок з

одночасним відкиданням однобічного прагматизму. З іншого боку, “зростання декларацій віри в Бога не супроводжується поліпшенням суспільної моралі, що дозволяє припускати поширення в структурі релігійної свідомості скоріше різноманітних пересудів і забобонів, аніж відтворення власне релігійної культури” [9, с.2–5].

З погляду уявлень про типи релігійної культури та їх вплив на співвідношення головних показників релігійності, традиційна релігійна культура в Україні (окрім західних її областей) зазнала значного деформуючого впливу в попередні історичні періоди, на який наклалася глобальна тенденція до “зростаючого релігійного плюралізму”. В умовах України вона матиме вірогідний вектор розвитку не тільки у напрямку до подальшого збільшення кількості релігійних спільнот, урізноманітнення новітніх релігійних рухів, та появи нових відгалужень від основних церков, а й більшою мірою, у напрямку зростання проявів паранаукових, містичних та квазірелігійних утворень.

Це не скільки прояв звичайної секуляризації в плані утвердження раціонально-атеїстичного світогляду, а скоріше характерний стан ірраціональної динамічності масової свідомості, переважання різнотипних містичних складових та загальної несталості релігійної свідомості, яка може розвиватися як у бік антирелігійності, так і у бік релігійного відродження. Такий стан масової свідомості в поєднанні з людиною, яка потребує однаковою мірою знань та віри, але не звикла примушувати душу працювати в прагненні швидко отримати видимі результати Благодаті, дозволяє досить легко переключати увагу на обожнення нації, вождя та інші об'єкти, що обіцяють швидке й кардинальне вирішення проблем особистого і суспільного буття. Цей стан також не є наслідком посткомуністичних патологій у суспільних сферах, а виступає його причиною. Тому саме “такий стан свідомості є справжньою проблемою для церкви як відображення боротьби між цінностями й антицінностями в усьому світі і в кожній окремій особі” [8, с.22-25].

Усе це, врешті, спричинило появу сьогоденної бездуховності, котру можна визначити, спираючись на думку А. Алексеєнко, перш за все, як прояв кризи релігійної форми духовності, як духовну інволюцію. Це поняття означає порушення законів, що регулюють людські відносини [1, с.218-219]. З позицій розуміння духовності як єдності раціонального та ірраціонального початку відмова від релігійного погляду на проблему призвела до акцентуації уваги переважно на її проявах у межах фізичного світу, сприяла закріпленню такої форми духовності, яка ґрунтується на проголошенні земної людини та земних недосконалих цінностей найвищим ідеалом. Саме через це “відмова від подібних ідеалів закономірно призвела до появи покоління зневірених людей” [1, с.226]. Погоджуючись з цією точкою зору, ми зауважимо, що можливість відродження високої духовності суспільства автор пов'язує із зверненням до традиційних християнських цінностей.

Істотне значення для розуміння особливостей сучасного стану релігійної свідомості та питань

формування релігійної культури має також низка релігійно-політичних проблем, які виникли на теренах постсоціалістичних країн у зв'язку зі змінами на політичній карті регіону. Зокрема, це прагнення зміни юрисдикції державних інститутів, особливо в нових незалежних державах. Насамперед, воно характерне для православних церков. Зазначений елемент релігійно-політичного розвитку досить виразно проявився в Україні і був по-різному оцінений у літературі. Причому, у багатьох випадках роль церков у здобутті автокефалії, порівняно з роллю державної влади, не була вирішальною. Крім того, “релігія та релігійні інститути в посткомуністичних країнах перетворилися на досить впливових суб'єктів соціально-політичного життя. З іншого боку, у ролі продовження зазначеної релігійно-політичної проблематики посткомуністичних держав виступає комплекс проблем, спричинених внутрішньополітичною боротьбою в цих країнах. Міра участі церкви в суспільно-політичних процесах самим суспільством сприймається неоднозначно, часто негативно впливаючи на рівень довіри до релігійних інституцій” [7, с.4]. Конфліктний аспект міжконфесійних суперечностей в умовах України трактується передусім як “найбільш послідовний та інституційований конфлікт ідентичностей” [10, с.2-10]. Виник він, відповідно, із зміною суспільно-політичних та національно-культурних цільових процесів державотворення і відображає складний історично зумовлений зв'язок релігійної та національно-культурної складової в структурі української ідентичності.

Враховуючи вищезазначене, можна визнати слушними висновки В. Єленського, зроблені на основі вивчення релігійних змін у країнах Центральної та Східної Європи, у яких найбільш відчутні зміни відбуваються в тих сферах суспільного буття, де релігія перетворюється на істотний чинник політичного та етно-національного процесів. У цих суспільствах паралельно відбуваються процеси пошуку релігійної та етнічної ідентифікації, які супроводжуються різним ступенем конфліктності. Причому, для багатьох слов'янських країн була характерною така історична ситуація, коли поставала проблема національного виживання, що сприяло органічному ототожненню національних та релігійних інтересів, а суспільна роль церков і духовенства піднімалася до рівня єдиного виразника і захисника життєво важливих питань буття народу. Головною обставиною, яка надає релігійному чинникові значення у формуванні національної ідентичності виступає характер взаємозв'язку між формами суспільної свідомості певної нації. Такі структурні елементи релігії, як релігійні стосунки і релігійна діяльність тісно функціонують з конкретною історичною ситуацією. Саме через це “релігійна свідомість представника певного національного середовища в конкретизованій формі релігійного інтересу поступово включає у свій обсяг елементи національної свідомості, що у кінцевому підсумку формує ототожнення релігійного і національного інтересів”. Тому “релігія, релігійні інститути перетворилися на досить вагомих дієвих осіб

політичної системи посткомуністичних країн, причому істотно серйозніших, ніж у більшості західноєвропейських демократій, де всі актори давно й надійно завчили свої ролі і дуже рідко претендують на зміну амплуа” [10, с.4]. Релігійний аспект військових конфліктів на Балканах породжує серйозну загрозу дотриманню основних прав людини, торкаючись підвалин громадянського миру та ускладнюючи міждержавні відносини, а спроби політичного втручання у міжцерковні відносини призводять до внутрішніх розколів і зіткнень, які не можуть негативним чином не позначитися на суспільному розвитку. Тому головним питанням у царині державно-церковних відносин для сучасних країн Центральної та Східної Європи є те, щоб визнання особливого статусу тієї чи тієї церкви не накладало на громадян якихось додаткових зобов'язань попри їх волю і не призводило б до дискримінації релігійних меншин. У цьому ракурсі буття особливого значення для постсоціалістичного світу, на думку Т. Халика, набуває проблема “внутрішнього миру”, який перебуває під загрозою скрізь, де відсутні розвинуті демократичні механізми й головна умова їх успішного функціонування – культура діалогу” [15, с.6].

Безсумнівно, вироблення нової позиції в ставленні до релігії виступає однією з найбільш актуальних життєвих проблем. Неможливість залишатися на позиціях войовничого атеїзму в нинішніх умовах стає зрозумілою, тому, широко обговорюються пропозиції перегляду ставлення різних політичних партій і сил до релігії, використання потужного гуманістичного її потенціалу для підвищення рівня духовності суспільства, що створює засади для співробітництва з релігійними організаціями (у сучасних програмних документах КПУ [13, с.9]). Тобто питання взаємовідносин церкви і світської держави перемістилося у якісно нову площину, постаючи, передусім, через проблему самоідентифікації і самовизначення церков стосовно нової духовної ситуації як в Україні, так і в країнах Центральної та Східної Європи. Зміна політичної системи залишила після себе руйнівні відчуття втрати орієнтирів, потреби пошуку нової опори. Така духовна ситуація призвела до того, що “церкви – у самий розпал політичного реструктурування Центральної та Східної Європи – стали користуватися особливою повагою, перетворилися на джерело надії” [3, с.18], що відбилося також на зростанні кількості релігійних громад.

У сучасних умовах перед церквами відкриваються нові перспективи, пов'язані з виконанням одного із своїх найважливіших завдань – захисту прав людини – та ролі натхненника морального оновлення суспільства. Але реалізація цих прагнень вимагатиме від церков здатності до самооновлення та гнучкої політики співробітництва з широким суспільним загалом, здатності відігравати роль культурного осередку всередині майбутнього вільного суспільства. Іншими словами, сутність проблеми – це перехід церкви від створення власної (досить успішної) моделі політично-культурно-морального опонента

державної влади до формування ролі компетентного та гнучкого партнера[14]. В об'єктивних умовах сучасного багатоманітного суспільства аспект монополізації позицій і систем цінностей з боку окремих релігійних напрямків, як цілком можливий варіант процесів “детоталітаризації”, входить у протиріччя з гуманістичними функціями релігійних інституцій у сучасному світі. У цьому плані, у ролі альтернативи атеїстичному вихованню пропонується не стільки теїстичне, скільки гуманістичне виховання, формування загальногуманістичної культури, оскільки межа між прогресивним та консервативним часто проходить скрізь “тіло” певної релігійної системи. При цьому конкретні знання про головні релігії в Україні займуть вагоме місце у формуванні релігійної культури громадян.

Невідповідність між ступенем прояву та спрямованістю релігійно-інституціональної і національно-культурної ідентичностей у загальній структурі української ідентичності, історично зумовила фрагментарність релігійно-конфесійних центрів у прагненні на роль провідної церковної складової нації та державотворення. Міжконфесійне та міжправославне протистояння в Україні є складовим елементом регіоналізації конфесійного простору держави, визначаючи конфігурацію цього протиріччя. Ці відмінності відображають також різнотипний характер стану та змісту релігійної свідомості, яка в такий спосіб також набуває ознак варіативності за регіональними критеріями. Один з варіантів перспективи мирного врегулювання вказаного протиріччя ідентифікацій пов'язується вирішальною мірою з успішністю реалізації так званого “українського проекту”, або формування політичної української нації, яка інтегрувала б в собі всі пострадянські ідентичності [10, с.10].

Один із реальних шляхів створення гуманного громадянського соціуму пропонується у своєрідній мікромоделі ставлення сучасного демократичного суспільства до стану релігії та освіти, викладеної Е. Чимичем, де констатується наявність релігійної культури, – з одного боку, та культури релігії, яку слід підтримувати, – з іншого. На відміну від релігійної культури, “до культури релігії належить знання про сам феномен релігії, який можна за допомогою наукових методів дослідити, визначити і пізнати, тобто, це ті знання про явища, у які людина не зобов'язана вірити і яким вона не мусить підпорядковувати свою діяльність” [16, с.172-173].

Погоджуючись з такою думкою, вважаємо, що з вирішенням цього протиріччя пов'язані такі питання, як вироблення дієвої моделі державно-церковних відносин в Україні, визначення масштабів та напрямків впливу релігійних інституцій та елементів релігійного світогляду в суспільстві, у формуванні нової політичної ідентичності, виокремлення поля функціональної взаємодії релігійних та світських інститутів, тобто весь той комплекс важливих питань повсякденно-практичного змісту, які складають основу соціально-філософської проблеми поєднання світської форми функціонування суспільного організму та елементів інституціоналізованої релігійної сфери. Категоріально це можна відобразити через

співвідношення таких понять, як та релігійна культура та культура релігії. У сучасних умовах одним із таких напрямків взаємодії світських та релігійних інститутів, який знаходить підтримку серед значної частини населення сучасних країн, є спрямованість зростаючого впливу релігійних організацій передусім на духовне і громадсько-культурне життя, зокрема через систему соціальних функцій церкви: соціально-політичної, світоглядної, компенсаторної, морально-етичної, культурної та ін.

З огляду на наявну регіоналізацію релігійного простору в Україні, роль та значення світського громадянського чинника додатково підсилюється відсутністю неконфліктних проектів побудови державно-релігійних відносин з боку головних конфесій України, оскільки реалізація інтересів кожної з них об'єктивно порушуватиме відповідні інтереси інших, як уособлення певних культурно-духовних ідентичностей. Тому світська громадянська влада повинна виконувати функцію стабілізуючого керівного чинника в розвитку нерівноважної суспільно-духовної системи, представленої, по суті, різними ідейними світобаченнями, причому ця функція має бути однією з пріоритетних у напрямках діяльності державних інститутів. Практичне наповнення цієї функції, окрім комплексу заходів економічного та правового порядку, передбачає вироблення певної ідеологічної системи, спрямованої на формування перш за все міжкультурного діалогу та толерантності. Відповідно до цього основним принципом побудови діалогічного середовища у державно-релігійних та міжконфесійних відносинах в Україні можна вважати, на нашу думку, дискурс "культури релігії", який передбачає формування позитивного наукового знання щодо феномена релігії та уникнення адміністративного тиску в питанні вибору особистістю певної світоглядної чи релігійно-конфесійної орієнтації. Подібна мікромодель сучасного демократичного суспільства була запропонована передусім щодо основних засад поєднання релігійно-культурних цінностей і системи освіти. На наш погляд, вона може бути розширена до масштабів суспільства в цілому, як достатньо актуальна для багатьох постсоціалістичних країн, де відбуваються поєднані процеси національно-культурного та релігійного відродження, визначення місця та ролі релігійних інститутів (і релігійних цінностей) у суспільно-політичній, економічній структурі перехідних суспільств та в структурі суспільної свідомості. Особливо це стосується релігійно та етно-культурно неоднорідних спільнот, у тому числі й українського суспільства, що складає одну з його визначальних особливостей. Тому розроблення оптимальної моделі державно-церковних стосунків в Україні має базуватися на позитивній соціально-філософській основі, адекватній відміченій специфіці історичного розвитку.

Висновки

Отже, у сучасному українському суспільстві, як і у багатьох країнах Центральної та Східної Європи

Е.Н. Сидоркина
РЕЛИГИОЗНАЯ КУЛЬТУРА В ЖИЗНИ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Рассматриваются вопросы формирования религиозной культуры в современном украинском обществе, обосновывается необходимость выработки культуры диалога в межконфессиональных отношениях.

релігія стає істотною суспільно-громадською силою, чинником національної та політичної ідентифікації більше, відіграючи тут більш вагому роль, ніж у сфері індивідуального буття. При цьому у пострадянських країнах ці зміни проявляються більш виразно, ніж там, де релігія зазнавала менших утисків. Політизація релігійного життя та загальносвітові культурні тенденції сприяють активізації релігійної свідомості переважно у сферах етнокультурного і політичного життя України, що виступає важливим чинником суспільної та індивідуальної ідентифікації. Політизація релігійної свідомості найповніше виявила як позитивний, так і негативний аспекти активізації суспільної ролі релігії. Саме в цій сфері створюються передумови для поширення міфологізації суспільної свідомості. Оскільки цей чинник у найближчому майбутньому буде відігравати одну з головних ролей у міжконфесійному діалозі в Україні, зберігатиме свою актуальність проблема формування культури релігії у суспільстві як основи для подальшої розробки оптимальної моделі державно-церковних стосунків в Україні та створення громадянського суспільства.

Список літератури

1. Алексєєнко А. П. Природа духовності: Монографія / Алексєєнко А. П. – Х.: Факт. – 2004. – 240 с.
2. Бучма О. В. Релігія, суспільство, право: поле функціональної взаємодії / О. В. Бучма // Філософські обрії. – 2001. – № 5. – С. 18–29.
3. Вилк Мирослав. Церква у Східній Європі: володарювати чи служити? / Вилк Мирослав // Людина і світ. – 2000. – № 6. – С. 11–18.
4. Головаха Є. І. Патологія посттоталітарного суспільства: від психіатричного самодіагнозу до аналізу специфічних соціопатій / Є. Головаха, Н. В. Паніна // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 5. – С. 19–39.
5. Грабовець О. В. Релігія як соціальна технологія консолідації соціуму / О. В. Грабовець, Ю. Яковенко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 111–122.
6. Дудар Н. П. Віра й релігія в житті українців / Н. П. Дудар, Л. І. Шангіна // Національна безпека. – 2000. – № 10. – С. 83–98.
7. Єленський В. Є. Релігія після комунізму – напрямки змін // Дзеркало тижня. – № 8 (306) 19 серпня 2000 р. – С. 4–9.
8. Єленський В. Є. Релігійність в українському суспільстві. За матеріалами соціологічних досліджень / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 2001. – № 10. – С. 20–25.
9. Єленський В. Є. Релігійність в Україні: після квазіатеїстичного експерименту / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 1994. – № 7. – С. 2–5.
10. Єленський В. Є. Розлам. Протистояння в українському православ'ї як конфлікт ідентичності / В. Є. Єленський // Людина і світ. – 2000 – № 6. – С. 2–10.
11. Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини: виклики України XXI сторіччя. Монографія / Здіорук С. І. – К.: Знання України, 2005. – 551 с.
12. Маритен Ж. Интегральный гуманизм / Ж. Маритен // [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.odinblago.ru/zapadnoe_bogoslovie/mariten/filosvmi...
13. Програма КПУ // Комуніст. – 1995. – березень. – С. 9.
14. Релігія і релігійність у посткомуністичній Європі // Людина і світ. – 1997. – № 11-12. – С. 2–11.
15. Халик Т. Християни й мир у суспільстві. Про нестабільність посткомуністичних суспільств / Т. Халик // Людина і світ. – № 7. – 1998. – С. 2–7.
16. Чимич Е. Релігія за комунізму та посткомунізму / Е. Чимич // Політична думка. – 1996. – № 3-4. – С. 162-176.

E. Sidorkina

RELIGIOUS CULTURE IN THE MODERN UKRAINIAN SOCIETY

This article deals with the formation of religious Culture in the Ukrainian society, justified the need for development of a culture of dialogue in interfaith relations.